

as for musicologists who study the importance of Fr. O. Nyzhankivskyi in the professional growth of Ukrainian musical art.

Key words: Fr. O. Nyzhankivskyi, worldview picture, spiritual and intellectual elite, Stryi region, «Sich», «Sokoly».

Надійшла до редакції 30.10.2021 р.

УДК [130.2:82 – 145] (398.82)

ЗВ'ЯЗОК ІЗ ПРИРОДОЮ ЯК МЕНТАЛЬНА ОСНОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Уварова Тетяна Іванівна – кандидат мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса
<https://orcid.org/0000-0003-2628-7399>
skalatatjana@ukr.net

Фрейдліна Вікторія Віталіївна – викладач кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса
<https://orcid.org/0000-0002-9452-2349>
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.v39i.494>
vinchester75@gmail.com

Здійснена спроба сучасного прочитання творчої спадщини видатної української поетеси Лесі Українки з точки зору репрезентації в неї провідних характеристик української ментальності. Головна увага приділена відтворенню у творчості поетеси унікального іманентного зв'язку українського народу з природою, який насичує фольклорну та міфологічну спадщину предків українців. З дитинства зачарована красою персонажів українського фольклору, глибиною космологічних поглядів давніх українців, Леся Українка мала тонке відчуття зв'язку людини зі Всесвітом, своє розуміння всеєдності макро- та мікрокосму. Сутність філософії буття, розуміння специфічних рис української ментальності відтворено в ліричному дискурсі поетеси за допомогою метафоричних образів природи та розмаїття архетипної символіки. Погляд на творчу спадщину Лесі Українки з позицій сьогодення дозволить переосмислити основи української ментальності, надати їм важливого статусу духовних зразків, формуючих сучасну ціннісну систему українського суспільства.

Ключові слова: українська ментальність, зв'язок з природою, кордоцентризм, всеєдність, Леся Українка.

Постановка проблеми. На тлі сучасного діалогу людини та природи, показовим стає новий етап переосмислення й переоцінки культурної спадщини українського народу, його унікального глибинного зв'язку з природним середовищем, проникнення світу природи в усі галузі культурного життя українців.

Пошук самоідентифікації, виокремлення яскравих рис української ментальності – актуальні завдання сьогодення. Іманентний зв'язок нашого народу з природою, який отримав своє відображення у яскравому українському фольклорі, народній творчості, в стародавніх традиціях, віруваннях, міфології потребує глибокого, досконалого вивчення. Розглянута крізь призму сприйняття видатних українських митців, ця народна філософія буття набуває пафосу мудрого вчителя, який допомагає побачити головне, розставити пріоритети у бурхливому потоці сучасності. Цілком точно висловився М. Рильський, що «великі народні поети вимовляють за свій народ, говорять від його імені, але говорять своїм голосом, у всій неповторній красі своєї обдарованості, своєї культури» [8; 31]. Саме такою є творчість Лесі Українки видатної представниці української літератури рубежу XIX-XX ст. Світоглядна позиція великої поетеси безумовно сформована епохою зламу століть, періодом трансформаційних культурних змін, але її творча спадщина не може бути замкненою у часі, вона випереджає думки сучасного їй суспільства. Кожне нове прочитання творів Лесі Українки, її авторського бачення міфологічного та фольклорного матеріалу набуває нових конотацій, народжує свіжий погляд на минуле й сучасне, вічне та минуше, стає поштовхом для більш детального вивчення спадщини поетеси.

На нашу думку, розгляд творів Лесі Українки в контексті сучасності, може відкрити нові аспекти ментальних основ української культури, дозволить побудувати зв'язуючі «містки» між минулим та майбутнім, людиною та природою.

Аналіз останніх публікацій. Своєрідність бачення світу представниками різних культур, специфіка реагування на щоденні виклики життя з позиції культурології може бути описана як деяка інтегральна характеристика, унікальна для кожного окремого етносу. Специфічний світогляд, що відтворюється у різних способах комунікації зі світом, формує важливий багатогранний феномен, особливий для окремої культури – ментальність народу.

«Ментальність, на думку багатьох українських сучасних вчених, це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена й водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо» [7]. У спробах сформулювати сутність ментальності вчені використовують такі дефініції, як «нерефлексивний», «автоматичний», «потаємний». Тобто менталітет постає як неусвідомлений внутрішній взірєць, на тлі якого формуються думки, поведінка як окремої постаті, так і нації. На думку С. Стоян та А. Толстоухова, «національні відмінності – це, насамперед, відмінності у психології мислення, яка відображається, передусім, у мові, а також у розумовій творчості, що випливає з ментальності етносу» [9; 146-147]. Як носій культурної ідентичності, мова протягом століть була одним із домінантних чинників, що складали специфіку ментальності. Мовна свідомість, як генетичний код нації та засіб смислоутворення, втілює своєрідність світогляду народу. На думку німецького філософа, лінгвіста та державного діяча Вільгельма фон Гумбольта, фантазія та витонченість мови то є «повна, чиста і проста людська природа» [2; 349]. Кожен народ створює живі та динамічні образи, які дають поштовх почуттям та збуджують сухе раціональне пізнання. Українська мова, як самобутній лінгвокультурологічний феномен є невичерпним джерелом найдавніших архетипних іноді ірраціональних образів та символів, які інтерпретують навколишній світ у своїй специфічній саме для української ментальності спосіб. Своєрідність української мови багато в чому сформована завдяки особливостям навколишнього природного середовища, вона є невід'ємною частиною української душі. Шум вітру у безкрайніх причорноморських степах, м'яке шепотіння лісів, велич Карпатських гір, дзвінкий плескіт річок та озер України відбилися в співучих звуках української мови. На думку Т. Автомоной вона характеризується «мірним, гармонійним чергуванням голосних і приголосних, мелодійністю, милозвучністю, що створює атмосферу неспішного, доброзичливого та спокійного спілкування» [1; 53-55].

Декларуюча органічне з'єднання з аксіологічним полем народної свідомості, проникнута глибокою інтелігентністю, пластична, образна мова Лесі Українки у великій мірі насичена простонародною лексикою та сяє блискучими образами з народного фольклору та міфології. Пропущені крізь призму витонченого ліричного дискурсу поетеси, ці образи постають як яскраві метафоричні символи, та відтворюють саму сутність української ментальності.

Мета статті – дослідження творчої спадщини Лесі Українки з точки зору відображення в ньому ментальності українського народу.

Головним завданням, яке ставили перед собою автори, було – проаналізувати багатограний спектр образів, який використовує поетеса у своїх творах для мальовничого зображення гармонійного зв'язку українців із природою, синкретичного злиття природи та людини, вбудованого у світогляд нашого народу, який з давніх часів і до сьогодення формує картину світу та ціннісні орієнтири українців.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи специфічні риси характеру українців, варто зауважити, що світовідчуття нашого народу сповнене доброзичливістю та ліризмом. Досить м'яке, толерантне, демократичне сприйняття світу, на думку деяких учених, створює ментальний феномен української нації – її «жіночу стать». Притаманне жіночому світосприйняттю тонке, чуттєве, ненасильницьке, розуміння буття, з одного боку сприяє розповсюдженню у суспільстві ідей гуманізму, толерантності, рівності, але з іншого може викликати і посилення деяких негативних рис. На думку А. Стьопіна, «підвищена емоційність соціальних стосунків, зниження раціональної та волювої основи в житті етносу, надмірна м'якість та боязкість українців теж сповна проявились в нашій історії» [10; 69-81].

Однак, у творчості Лесі Українки «жіноче» начало української культури набуває символічного звучання, забарвленого філософським змістом, та насиченого коханням до природи, «закодованим» у глибині духовної спадщини прашурів. Метафорична символіка її творів, їх природне спрямування яскраво відтворює ірраціональну жіночу інтуїтивність, чуттєвий ліризм українського етносу.

Яскравою рисою української ментальності, яку виділяли ще І. Гізель та Г. Сковорода є також пріоритет почуттів над інтелектом, «серця» над «головою», тобто «кордоцентризм». Безпосередній зв'язок українців із природою безумовно стає тим чинником, який визначає саме кордоцентричну спрямованість української ментальності. Аналізуючи природокліматичні умови життя українців, мальовничість краєвидів, вільний дух степів, велич лісів та гір, С. Стоян та А. Толстоухов, роблять висновок, що саме специфіка навколишнього середовища сприяла «розвиненню споглядальності, чуттєвості та сердечності, самозаглибленості у різноманіття власних почуттів, народжених безкраїми просторами природного різнобарв'я. Занурення у цей дивовижний світ, щоденне спілкування з природним середовищем, не могли не відбитися в душі народу і не передатися у спадок майбутнім поколінням» [9; 146-167].

Саме кордоцентричність постає репрезентативною рисою духовної традиції українського народу у творах Лесі Українки. Довіру рушійній силі емоцій та інтуїтивних почуттів серця, висловлюють герої багатьох поетичних творів великої українки (наприклад, «*Lijgende des siycles*»). За

допомогою серця вони набувають можливості всебічного, ірраціонального досягнення навколишнього світу. «Серце постає своєрідним магічним святилищем усіх метафізичних акцій, що відбуваються з ліричними героями Лесі Українки: бо саме в серце падають зорі, сльози, божі іскри і впиваються мечі двусічні, саме там розцвітають квіти, там живуть мрії, зароджуються спів, плач, займається вогонь, які врухомлюють уста, руки і всі душевні переживання» [5].

Окрему увагу у контексті дослідження феномена синкретичного з'єднання українського світогляду зі світом природи, яскраво відображеним у творчості Лесі Українки, необхідно приділити архетипам. В якості символічних алгоритмів, пресупозиційних моделей, архетипи формують фундамент ментальності етносу, армуючу образну структуру народної пам'яті. Досліджуючи специфіку взаємозв'язку мистецтва та свідомості народів, А. Макаров підкреслює, що «в поетичних текстах нерідко зустрічаються згадки про наявність у сховищах нашої пам'яті якихось загадкових генних матеріалів, які нібито зберігаються там незайманими ще з доісторичних часів» [6; 202]. Таким чином, як невидимі, стійкі до життєвих колізій ментальні структури, архетипи пронизують увесь корпус історії культури народу, відчутно впливаючи на фольклор та художню творчість митців.

Поетичні драми Лесі Українки насичені архетипною символікою. Пантеон архетипічних образів створений нею у драматичній поемі «Касандра». Перш за все, це яскравий образ царівни-пророчиці Касандри, покликаний відобразити протиставлення сприйняття світу, з одного боку розумом, а з іншого, – глибинним інтуїтивним почуттям. Це образ людини, чия розвинута інтуїція має здатність «бачити» те, що сховано на до-словесному рівні психіки, що можна виразити лише за допомогою метафори. Архетип Старшої сестри, захисниці жінок, втілений в образі богині Артеміді, до якої надсилає свої благання Касандра у хвилини безсилля. Чоловічу складову жіночої сутності відображено у рівній чоловікам жінці – богині Палладі, яка покликана гармонізувати, збалансувати два полюси одного цілого – жіночий та чоловічий.

Але найбільш цікавим для нашого дослідження є архетипи метаморфози, «Природи» та «Доброї матері землі», втілені у творчості великої поетеси. Магічно-міфологічний світ драматичних творів Лесі Українки синтезує в одному авторському дискурсі безліч світів, які за допомогою метафоричної трансформації набувають можливості перетворення та перевтілення. Міфопоетичні трансформації її героїв, на думку Г. Левченко, «щоразу семантично «прив'язуються» до процесу духовної трансформації, мінливості, перетворення» [5; 12]. Підкреслюючи нестримний потенціал звільнення «квітів, птахів, світил, героїзованих людських типів та сакралізованої спільноти зі світової темниці статичності, темряви, мертвих руїн», дослідник ототожнює цей «рух між світами авторського художнього універсуму» Лесі Українки із характерним для давньослов'янських міфів архетипом метаморфози [5; 12].

Одним із найбільш важливих для української ментальності постає архетип «Землі» або «Великої Матері – землі-годувальниці». Життя приходить із землі та йде після смерті у землю. Тобто увесь цикл людського існування нерозривно пов'язаний із землею. Не випадково, що одним із базових в українській культурі виступає поняття антеїзму. Цей термін походить від імені давньогрецького велетня Антея – сина богині землі Геї. З антеїзмом пов'язують особливості ментального складу українців, високу екологічну культуру, властиву нашим предкам, пошану до хліборобської праці, численні землеробські традиції, тощо.

Гостре, витончене відчуття природи рідного краю, глибоко сакральне ставлення до рідної землі створює й фундамент творчості Лесі Українки, пронизує його, насичує яскравим колоритом та з'єднує зі світом людини.

Серед найважливіших смислових вузлів багатозначного мистецького простору лірики великої поетеси виділяється насиченість міфологічними персонажами. Пригадуючи дитинство, поетеса описує, як зачарував її образ Мавки, про яку розповідала їй мати (Олена Пчілка), зачарував на все життя, аж доки не відтворила вона його у своїй славетній феєрії-драмі «Лісова пісня». Глибоке проникнення у світ стародавньої української міфології, тонке відчуття концепту зв'язку з природою та Всесвітом у багатьох творах Лесі Українки відтворює відчуття багатопланової всеєдності буття, макро- та мікрокосму, яким відрізнялись космологічні погляди давніх українців. Фантастичні міфологічні постаті, виплекані віковими традиціями народного мистецтва, з'являються у багатьох творах Лесі Українки. («Одержима», «Орфееве чудо», «Вавілонський полон», «Дочка Ісфая», «Касандра», «На руїнах», «Оргія»).

Як частина ментальності народу, яка трансформує архетипічні уявлення в зримі образи, міфологія поєднує профанний світ людини із сакральним божественним та потаємним демонічним світами. Саме на межі цих світів й народжуються прекрасні образи авторських художніх творів, відображаючи думки, почуття, бажання, страхи та мрії народу.

Зі сторінок фантазмагоричної, ілюзорної та одночасно пронизливо людяної драми-феєрії «Лісова пісня» сходять неймовірної краси й переконливості міфологічні художні образи. Антропоморфні ззовні та природні всередині, ці образи віддзеркалюють потаємну складову душі

українського народу: глибокий взаємозв'язок з природою. Надаючи силу, міць та мудрість людині, природа створює об'ємний, стереоскопічний універсум. Саме цей процес відображений у творах Лесі Українки. Мабуть саме життя у виді Мавки, Лісовика, Перелесника та інших персонажів описане на сторінках цієї п'єси. Глибоке, цілісне, гармонійне вступає воно в символічний бій, протистояння з буденністю, невіглаством, страхом та заздрістю у пошуках головного – щастя.

Словами міфологічного персонажу, спокусника, «спалюючого довірливі серця» і одночасно закоханого у Мавку Перелесника, Леся Українка промовляє: «Щастя – то зрада, будь тому рада, – тим воно й гарне, що вічно летить!» [11; 256]. Одвічна суть української ментальності – пошук щастя, волі та своєї долі відбувається на сторінках п'єси. Саме за допомогою зрозумілих кожному українцю яскравих, радісних, вишукано естетичних природних образів вдається поетесі доторкнутися до чутливих струн душі читача.

Український народ завжди йшов поруч із красою. Саме краса навколишньої природи, її таємнича магія відображалась у міфологічних образах та пробуджувала найкращі почуття в душі українців, змушувала їх співати, працювати, боротися та щиро відкривати серця назустріч своєї долі. З'єднуючи реальний та потойбічний світи, природні стихії та людські почуття велика поетеса ще раз привернула увагу до думки, яку висловив Г. Сковорода – до кордоцентричності українців. Спроможність без страху і сумніву «відкрити» своє серце надає героям творів поетеси неймовірної сили, мудрості та віри в те, що лише за допомогою серця можливо знайти свій шлях, свою долю. «Заграй, заграй, дай голос мому серцю! Воно ж одно лишилося від мене», – у цих словах Мавки до Лукаша сяє глибока народна мудрість та надія на відродження. Якнайкраще виразила це Леся Українка яскравими природними образами:

«О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними іскрами вгору злетіло.
Легкий, пухкий попільець
Ляже, вернувшись, в рідну землю,
вкупі з водою там зростить вербицю, –
стане початком тоді мій кінець» [11; 284].

Таким чином, яскравий світ стародавніх міфологічних персонажів виступає у багатьох творах Лесі Українки тим дискурсом, у контексті якого проявляються головні риси ментальності українського народу – щирість, кордоцентричність, відкритість, вміння насолоджуватися красою та глибинна єдність із природним світом, гармонічною та гармонізуючою основою буття.

Закоханість Лесі Українки у народний фольклор є тим чинником, на тлі якого її творчість набула особливої міфопоетичної насиченості. Календарно-обрядова поезія, архаїчні язичницькі тексти, різноманітні святкові та побутові пісні, якими супроводжувалось життя та щоденні турботи простого люду (жниварські, обжинкові пісні, веснянки, щедрівки та колядки) – все це розмаїття фольклорного матеріалу створювало фундамент авторських літературних творів Лесі Українки. Творча інтерпретація здавна відомих образів залучала до бачення їх в новому ракурсі. Ментальні основи національної української культури, таким чином, змогли проявитися в творчості поетеси у виді нового наративу, набуваючи силу сучасної їй життєвої парадигми. На думку Л. Ярославич, у «Лісовій пісні» Леся Українка «поєднала все і створила цілком оригінальний твір, у якому діють такі персоніфіковані надприродні сили та міфологічні персонажі, поєднання яких не зустрічаємо в жодному народному творі. Її драма-феєрія стала взірцем творчого використання фольклору» [15; 53]. Таким чином, поетесі вдалося стерти межу між фольклором і літературою, поєднати їх у вигляді двох рівнозначних начал.

Не зважаючи на нову авторську інтерпретацію етнографічного матеріалу, Лесі Українці вдалося зберегти головну рису народних творів – тісний зв'язок із природою. Притаманна усій українській культурі в цілому як алегорія буття, злитого в єдиному макро- та мікрокосмі, мова природними образами дуже характерна і для творчості Лесі Українки. «Навіть сама вона не рідко порівнювала себе з площем – рослиною непоказною, але чіпкою у невинному рості-прямуванні до неба й сильною настільки, що годна втримати від падіння стіну-руїну». (поезія «Хотіла б я тебе, мов пліщ, обняти...») [6].

Із вуст головного героя поеми «Бояриня» (1910 р.) Степана відчуваємо тугу за рідним краєм, яка теж знаходить свій найкращий вияв в образі квітки: «Мені була б не для забави квітка, я бачу в ній життя і волі образ і краю рідного красу. Для мене куточок той, де б посадив я квітку, здавався б цілим світом...» [11; 114].

Символіка образів рослинного світу, застосованих поетесою у багатьох творах сягає в глибини етнографічної фольклорної спадщини прашурів українців. Так, калина здавна символізувала дівочтво, осяювала красою свого білого цвіту та червоних ягід тремтливий образ нареченої. У «Лісовій пісні» зустрічаємо: «Невинна біль змінилась в гордий пурпур на тій калині, що тебе квітчала, де соловей співав

пісні весільні» [11; 253]. Ніжністю, тремтливістю української дівчини наділений образ берези, яку Мавка називає сестрою. «Не знаю нічого ніжного, окрім берези, за те ж її сестрицею взиваю; але вона занадто вже смутна, така бліда, похила та журлива, – я часто плачу, дивлячись на неї» [11; 200-201].

Важливим є образ старого дубу, що символізує ось світу, яка створює рівновагу між природою та людиною. Підкреслюючи цю спроможність людини та природи досягнути взаємної гармонії та балансу, Леся Українка вустами Лісовика з «Лісової пісні» промовляє: «Та дядько Лев залявся на життя, що дуба він повік не дасть рубати. Тоді ж і я на бороду залявся, що дядько Лев і вся його рідня повік безпечні будуть в сьому лісі» [11; 189-190]. Таким чином, глибокий сакральний зв'язок між світами, втілений в образі старого дубу, вказує на культ рослинного світу, який глибоко вкорінений у генетичну пам'ять українців. Починаючи з язичницьких часів, шанобливе ставлення до цього природного велетня асоціювалось з рівновагою, силою, гідністю та гордістю за свій народ.

Висока мораль, духовне багатство та вільний дух українців, найкращим чином відображені у її поезії Лесі Українки за допомогою образу неба.

«Коли я погляд свій на небо зводжу, –
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там братерство, рівність, волю гожу
Крізь чорні хмари вглядіти бажаю, –
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі...»
(Мій шлях, 1890) [12, т. 1; 59].

Порівняння безкрайніх просторових характеристик неба з глибинними сутнісними рисами людської душі виражає одну з ключових рис української ментальності – любов до волі. Та саме взаємодією горизонтального простору рідної землі з вертикальним простором неба, вираженого епітетом «високе небо», формулює поетеса такий важко осяжний феномен української ментальності, як відчуття цілісності світу, в якому об'єднуються любов до волі, вірність рідній землі та братерство.

Стихія води та образ моря відіграють у творах Лесі Українки особливу роль. З одного боку образ води, як стародавній архаїчний символ народження, життєдайної сили та жіночого начала, репрезентує у творчості Лесі Українки заковану символіку першородного начального хаосу. Морська ж стихія, в свою чергу, набуває в неї безлічі конотацій. Захоплення морем, на березі якого поетесі доводилося лікуватися під час тяжкої хвороби, підказало їй низку асоціативних різнопланових символічних образів. Водночас це і мовчазний супутник, який допомагає впоратися з тремтінням та безладом у думках.

«Тихе море спокою навчило
Невгамовне серце моє...»
(«На човні», 1891) [12, т. 1; 103].

Це й сумна і переривчаста мелодія спомину, у яку поринула «у хвилях гордого розпачу» Настя Гриценко – героїня нарису «Голосні струни» (1903 р.) «Хвилі гуділи все дужче, все неспокійніше і тривожніше, оглушуючи самих себе. Швидше і швидше котилися хвилі, заливали все, розливалися ширше і помалу заспокоювались. Вони гомоніли все тихше і тихше, і з їх гомону виникла пісня, безнадійна і хмура, як туманна ніч на морі» [13; 142-153].

Море у поетеси це спокій,
«На тихому небі заблиснули зорі,
Огні запалали
У місті. Ми тихо стояли,
Дивились, як ясно на темному морі
Незлічені світла сіяли»
(«Подорож до моря», 1893 р.) [12; 94].

Та одночасно це грізна, люта тривога перед невідомим.

«В темний вечір сиджу я в хатині,
Буря грає на чорному морі...
Гомін, стогін, кивління пташині,
Б'ється хвиля, як в лютому горі» [12; 104].

Сама людська доля постає у образі «розбитого, нужденного морського човна», на який набігають «грізні, люті вали білогриві» [12; 104].

Таким чином, образи води та моря в творчості Лесі Українки відображають низку характерних для української ментальності рис. Динамічність та міць, яскравість та непередбачуваність – усі ці епітети одночасно характерні як для водної стихії, так і для яскравої, тремтливої української душі.

Але «гімном рідній землі» у вітчизняній літературі все ж вважають останній твір Лесі Українки, феєрію-драму «Лісова пісня». Прописана в генетичному коді українців здатність відчувати красу та гармонію природи, виступає в драмі в якості найвищої мудрості, яка дозволяє охопити розумом, відчуттям та серцем сутність буття, побачити одухотворений всезагальний Універсум, оточуючий людину. В образі лісової красуні Мавки поетеса втілює саму сутність природи – одночасно могутню та беззахисну, вітрину та глибоко відчуваючу, безкорисно даруючу весь світ тому, кого кохає. Містичний, напівілюзорний образ Мавки поступово набирає людської тілесності та починає світитися сакральним внутрішнім полум'ям справжнього людського кохання.

Світло, яким наповнена пронизлива сцена зародження кохання між Мавкою та Лукашем, Леся Українка зображує за допомогою зірки, яка «в серце впала», світляків, які світитимуть у Мавки в косах «наче зоряний вінок», білого цвіту калини, в який «мов королівну, в самоцвіти» бажає вбрати свою кохану Лукаш [11; 218]. На думку Л. Шевченко, концепт світла у християнській культурі асоціюється «не лише з початком нового дня, він є базисним компонентом у глибинній опозиції «світло-тьма», яку К. Леві-Строс відносить до усвідомленої симетрії буття, властивої людському мисленню як феномену» [14]. Світлом насичено багато творів поетеси. Так, у заспіві до Кримських спогадів (1890-1891 рр.) «в гарячий полудневий час, мріючи «далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти» виникають у неї такі рядки:

«Певно, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певно, тут не чули зроду,
Що була негода в світі!»

(заспів з Кримських спогадів, вірш «Тиша морська») [12; 99].

Барвиста палітра природних образів «Лісової пісні» дає можливість поетесі яскраво, об'ємно відобразити усю гамму почуттів та думок героїв. Образ дощу допомагає створити відчуття печалі у серці Мавки, засихаючий червоний мак створює майже по-справжньому болісне відчуття затухання кохання Лукаша.

Дуже цікавим є діалог Мавки з водяною Русалкою про сутність кохання. Виражений за допомогою природних образів, він естетично відображає філософію кохання самої поетеси. Звертаючись до Мавки, Русалка протиставляє два види кохання. «То ти забула, яке повинно бути кохання справжнє! Кохання – як вода, плавке та бистре, рве, грає, пестить, затягає й топить. Де пал – воно кипить, а стріне холод – стає мов камінь». На відміну від такого «русалочого кохання» виступає інше – просте дівоче. Русалка уподібнює кохання Мавки «кволій дитині солом'яного духу», коханням, яке «Хилиться од вітру, під ноги стелється». Та від зневаги воно «Зостріне іскру – згорить не борючись», чи «кисне, як солома, в воді холодній марної досади, під пізніми дощами каяття» [11; 250]. Здається, що між цими полярними протиставленнями погляду на кохання не можливо знайти «золотий перетин». Але глибина роздумів поетеси виражена словами Лісовика, який привертає увагу Мавки до зради самої себе. Наче сама впорядкована космічна гармонія звертається до Мавки у годину хаотичного розпаду почуттів. «Покинула високе верховіття і низько на дрібні стежки пустилась». Далі, в мить, коли з вуст Лісовика лунають найважливіші слова, які відображають саму сутність ментальності українського народу, Леся Українка знову звертається за допомогою до природних образів. «Стара верба, смутна береза навіть у златоглави й кармазини вбрались на свято осені. А тільки ти жебрацькі шмати скинути не хочеш, бо ти забула, що ніяка туга краси перемагати не повинна» [11; 253]. Ці пронизливі слова, та зворушуючі образи, дозволяють усвідомити глибинну сутність поглядів поетеси на головну рису ментальності українського народу – його глибоке почуття краси та спроможність навіть у найважчий час «не відкривати скарби, а творити їх».

На думку О. Колесник, «Космос «Лісової пісні» розколотий на дві, взаємо просякнуті, але різні частини – світ природи та світ людей. Події драми відбуваються на перетині цих двох світів, так само як у фольклорному жанрі бувальщини» [4]. На наш погляд у «Лісовій пісні» мова йде скоріше не про протиставлення світів, а про одвічне динамічно рухоме єдине ціле добра та зла, дня і ночі, світла й темряви, людини та природи. Неможливо провести межу між цими двома світами, так само як не можливо виявилось закреслити кохання Лукаша до Мавки, людини до природи. Проводячи дослідження твору Лесі Українки з точки зору аналітичної психології, О. Колесник підкреслює, що наприкінці п'єси «Лукаш все ж таки підіймає свою сопілку – символ творчості та любові», та робить висновок, що така дія може бути розцінена як «повернення людини до втраченої цілісності» [4; 6]. Повернення до одухотвореної краси та творчості дійсно є рішучим кроком, який повертає людину до містичного гену життя, основи Всесвіту. Саме природа надихає людину до творчого пізнання світу і саме творчість є спільним магнітом, який «зрошує» людину та природу. Творчість є тією силою, що відроджує віру в кохання, в себе, в свій народ, та у світ загалом.

Творчість дає в руки митцю безліч художніх засобів, за допомогою яких він має можливість звернутися до зворушливих філософських питань протиставлення добра та зла, прояснити потаємні, неусвідомлені культурні коди, прописані в глибинах народної душі. Саме такі могутні митці, як Леся Українка, зазирнувши у далеку спадщину наших пращурів, спроможні відчуті величезний потенціал народу, побачити його помилки та сильні сторони, сформулювати на рівні сучасної історичної епохи глибинні риси його ментальності.

На думку Т. Іванової «Культура історичної епохи є вищим рівнем розвитку ментальності даної епохи, який створює основу для народження нової культури нового історичного часу. Ментальність – це не сформована культура, а певна проміжна стадія формування культури. Соціально та історично значиме, закріплене в ментальності, стає культурою» [3; 173]. Анімістична складова української ментальності, яка йде ще з язичницьких часів, формує специфіку української культури. Вона демонструє глибинні почуття українського народу, здатність відчуті душу окремого явища, чи істоти. На жаль, швидкий темп життя, безліч проблем та невирішених питань поглинає людину в наш час. Тому особливо важливим стає дослідження та відродження творчості таких славетних українських митців, як Леся Українка. Митців, які нагадують про міцне джерело, яке допомагає відродити силу та впевненість – прекрасну, щирі душі української природи.

Висновки. Сягаючи в глибину століть, насичена мудрістю філософія буття українського народу виражена в таких характерних рисах української ментальності, як зв'язок з природою, толерантність, кордоцентризм, повага до спадщини предків, воля, братерство, сміливість, динамічність, відкритість, моральна міць, яскравість, мрійливість, ліричність та гумор. Вони є безцінним скарбом, який ми успадкували від славетних предків і який повинні передати наступним поколінням. Репрезентовані у творчості видатної української поетеси Лесі Українки, глибинні основи української ментальності, дають можливість сприйняти природу, як святилище народної автентичності, постають статусу логічно осмислених історичних зразків, духовних феноменів, що формують каркас системи цінностей народу. Леся Українка повинна стати авторкою не тільки «оспівуваною», але й «уважно читаною». Адже її твори, побудовані на глибокому розумінні сутності української ментальності, почутті взаємозв'язку нашого народу з природою, здатні відродити в українців дух єдності, гідності, оптимізму та започаткувати епоху справжнього духовного Ренесансу українського народу.

Список використаної літератури

1. Автомонова Т. І. Моделі світовідношення і самореалізації в поезії Лесі Українки: на прикладі поеми «Лісова пісня». *Людиновимірний характер творчості Лесі Українки: Матеріали наук. конф.*, 7 груд., 2011. Київ, 2012: С. 53-55.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 390 с.
3. Иванова Т. Ментальность, культура, искусство. *Общественные науки и современность*, 2002. № 6. С. 168-177.
4. Колесник О. Аналітична психологія як методологія аналізу міфопоетичної символіки в літературі (на прикладі творчості Лесі Українки) *Вісник Чернігів. держ. пед. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка*, 2002. № 14. С. 93-98.
5. Левченко Г. Міф проти історії. *Семіосфера лірики Лесі Українки*. Київ : Академія, 2013. 332 с.
6. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: *Нариси з психології творчості*. Київ : Рад. письменник, 1990. 285 с.
7. Погрібна В., Чернявський Є. Специфіка української ментальності. http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Philosophia/73535.doc.
8. Рильський М. Слово про літературу. Київ : Дніпро, 1974. 382 с.
9. Стоян С., Толстоухов А. Вплив природи на процес формування української ментальності. *Філософія природи*. Київ : Вид. Парапан, 2006. С. 146 – 167.
10. Стьопін А. Менталітет українського народу як основа його національної ідентичності. *Діах / Докса*. 2017. Вип.1 (27). С. 69-81.
11. Українка Леся. Вибрані твори. Київ : Країна мрій, 2009. 288 с.
12. Українка Леся. Збір. тв. У 12-ти т. Київ : Наук. думка, 1975-1979. Т. 1.
13. Українка Леся. Збір. тв. У 12-ти т. Київ : Наук. думка, 1975-1979, Т. 7.
14. Шевченко Л. Сакральне і профанне. Інтелектуалізм ідеального і візуального як лінгвістична проблема. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 2003. № 8.
15. Ярославич Л. Леся Українка і народна творчість. *Народна творчість та етнографія*. 1963. № 4. С. 48-55.

References

1. Avtomonova T. Modeli svitovidnoshennia i samorealizatsii v poezii Lesi Ukrainky na prykladi poemy «Lisova Pisnia». *Liudynovymirnyi kharakter tvorchosti Lesi Ukrainky: Materialy naukovoi konferentsii*, 07 hrudnia 2011. Kyiv, 2012. S. 53 – 55.
2. Humboldt W. Yazyk i filosofiya kultury. Moscow : Progress, 1985. 390 s.
3. Ivanova T. Mentalnost, kultura, iskusstvo. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*, 2002. № 6. S. 168-77.
4. Kolesnyk O. Analitychna psykhologhiia yak metodolohiia analizu mifopoetychnoi symvoliky v literaturi (na prykladi tvorchosti Lesi Ukrainky). *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka*, 2002. № 14. S. 93-98.

5. Levchenko H. Mif proty istorii. Semiosfera liryky Lesi Ukrainky. Kyiv : Akademia, 2013. 332 s.
6. Makarov A. Piat etiudiv. Pidsvidomist i mystetstvo: *Narysy z psykholohii tvorchosti*. Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1990. 285 s.
7. Pohribna V., Cherniavskyi Ye. Spetsyfika ukrainskoi mentalnosti. http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Philosophia/73535.doc.
8. Ryl'skyi M. Slovo pro literaturu. Kyiv : Dnipro, 1974. 382 s.
9. Stoyan S., Tolstoukhov A. «Vplyv pryrody na protses formuvannia ukrainskoi mentalnosti». *Filosofiiia pryrody*. Kyiv : Vydavets Parapan, 2006. S. 146-167.
10. Stopin A. Mentalitet ukrainskoho narodu yak osnova yoho natsionalnoi identychnosti. *Δόξα / Doksa*. 2017. Vol. 1(27). S. 69-81.
11. Ukrainka L. Vybrani tvory. Kyiv : Kraina mrii, 2009. 288 s.
12. Ukrainka L. Zibrannia tvoriv u 12-ty tomakh. Kyiv : Naukova dumka, 1975-1979, Vol. 1.
13. Ukrainka L. Zibrannia tvoriv u 12-ty tomakh. Kyiv : Naukova dumka, 1975-1979, Vol. 7.
14. Shevchenko L. Sakralne i profanne. I. Intelktualizm idealnogo i vizualnogo yak linhvistychna problema. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teorii i praktyka*, 2003. № 8.
15. Yarosevych L. Lesya Ukrainka i narodna tvorchist. *Narodna tvorchist ta etnohrafiiia*, 1963. № 4. S. 48-55.

THE CONNECTION WITH THE NATURE AS A MENTAL BASIS OF UKRAINIAN CULTURE IN THE WORKS OF LESYA UKRAINKA

Uvarova Tetiana – Candidate of Sciences (Study of Art), professor, Department of arts and humanitarian studies, International Humanitarian University, Odessa
Freidlina Viktoriia – lecturer, Department of arts and humanitarian studies, International Humanitarian University, Odessa

The article attempts to make a modern interpretation of the creative heritage of the outstanding Ukrainian poetess Lesya Ukrainka analyzing how she represented fundamental characteristics of the Ukrainian mentality. In the study we have paid a lot of attention to the poetess' reproduction of the unique immanent connection between the Ukrainian people and nature, which saturates the folklore and mythological heritage of the ancestors of Ukrainians. Since childhood Lesya Ukrainka, fascinated by the beauty of the Ukrainian folklore characters and the depth of cosmological views of ancient Ukrainians, had a subtle sense of connection between human and the universe and intimate understanding of the macro- and microcosm's unity. With the help of metaphorical images of nature and a variety of archetypal symbolism the poetess in her lyrical discourse reproduced the essence of the philosophy of being and understanding of specific features of Ukrainian mentality. A look at Lesya Ukrainka's creative heritage from a modern viewpoint will allow us to rethink the foundations of the Ukrainian mentality and to give them an important status of spiritual models that form the modern value system of Ukrainian society.

Key words: Ukrainian mentality, connection with nature, cordocentrism, unity, Lesya Ukrainka.

UDC [130.2:82 – 145] (398.82)

THE CONNECTION WITH THE NATURE AS A MENTAL BASIS OF UKRAINIAN CULTURE IN THE WORKS OF LESYA UKRAINKA

Uvarova Tetiana – Candidate of Sciences (Study of Art), professor, Department of arts and humanitarian studies, International Humanitarian University, Odessa
Freidlina Viktoriia – lecturer, Department of arts and humanitarian studies, International Humanitarian University, Odessa

The objective of the article: The main purpose of the article may be defined as a study of the creative heritage of Lesya Ukrainka with regard to how it reflects the mentality of the Ukrainian people. The main task identified by the authors was to analyze the multifaceted spectrum of images the poetess used in her works for a picturesque depiction of the harmonious connection between Ukrainians and nature, a syncretic merger of nature and man, inbuilt in our people's worldview, which from ancient times to the present day has been forming an outlook and values of Ukrainians.

The methodology of the research is based on the application of the semiotic research method. Additional basic philosophical methods of synthesis and analysis were used in combination with the historical method.

Scientific novelty. Against a backdrop of modern dialogue between man and nature, emerges a new indicative stage of rethinking and reassessing the cultural heritage of the Ukrainian people, its unique deep connection with the natural environment, penetration of the natural world into all spheres of Ukrainian cultural life. Search for self-identification, highlighting distinct features of the Ukrainian mentality are urgent tasks of the present. The immanent connection between our people and nature, reflected in Ukrainian folklore, folk art, ancient traditions, beliefs, and mythology requires a deep, detailed study. Considered through the prism of perception of prominent Ukrainian artists, this folk life philosophy acquires the pathos of a wise teacher who helps to see the main and set priorities in the turbulent flow of modernity. *Conclusions.* Reaching into the depths of the centuries, full of wisdom life philosophy of Ukrainians is expressed through such features of mentality as connection with nature, tolerance, cordocentrism, respect for ancestral heritage, will, brotherhood, bravery, dynamism, openness, moral strength, flamboyance, dreaminess, lyricism, and humor. They are a priceless treasure that we have inherited from our glorious ancestors and which we must pass on to future generations. The deepest foundations of the Ukrainian mentality, represented in the creative work of the outstanding Ukrainian poetess Lesya Ukrainka, give the possibility to

perceive nature as a sanctuary of folk authenticity, appear as logically meaningful historical patterns, and spiritual phenomena that form the framework of the people's value system. Lesya Ukrainka should become not only a «glorified» author but a «carefully read» one, because her works, built on a deep understanding of the essence of the Ukrainian mentality and a sense of interconnection between our people and nature; they can revive the spirit of unity, dignity, optimism and start the era of the true spiritual Renaissance of the Ukrainian people.

Key words: Ukrainian mentality, connection with nature, cordocentrism, unity, Lesya Ukrainka.

Надійшла до редакції 18.10.2021

УДК 783.23:78.071.1(477) Степурко]:008»20

ПАРАЛІТУРГІЙНА МУЗИКА ВІКТОРА СТЕПУРКА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Галай Олена Ігорівна – аспірантка кафедри теорії та історії культури, Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, м. Київ

<https://orcid.org/0000-0003-1394-4580>

<https://doi.org/10.35619/ucpmk.v39i.495>

S.galysa@gmail.com

Відстежено еволюцію та місце православного церковного співу в культуротворчих процесах сучасної України. Особлива увага приділяється творчій постаті Віктора Степурка. Проаналізовано зв'язок найдавніших канонічних піснеспівів з актуальними паралітургійними творами на прикладі творчого доробку композитора. Вказано на вплив російської культури на сьогодиншній церковний простір для загострення проблеми небажання сепарації УПЦ від нав'язаних зовні застарілих культурних орієнтирів.

Ключові слова: паралітургійна музика, канон, монодія, піснеспіви, канти, духовна традиція, православний, літургія, всенічна, Віктор Степурко.

Постановка проблеми. У більшості прикладів паралітургійна музика – сакральна сповідь композиторів, наділених талантом показати максимально великій кількості людей справжнє високодуховне релігійне почуття. Віктор Степурко є одним із таких геніїв. Його хорові духовні твори цілеспрямовано пробуджують із глибокого сну сьогодиншню людську духовність. На жаль, сьогодні не маємо можливості повноцінно відчути та усвідомити ту філософську духовну глибину, закладену в цих творах, оскільки вони не введені до концертного або церковного репертуару.

Із давніх часів до нас дійшли сформовані виконавські церковні традиції та на сьогодиншній день церква залишає їх у пріоритеті, не актуалізує та неохоче вживає зразки новітніх музичних творів. Паралітургійна музика має шанс прозвучати в межах храму лише на фестивалях або на концертах, які до чогось приурочені, винятком можна вважати лише твори, написані регентами в окремих храмах, що стилістично не виходять за межі композиторських прийомів початку ХХ ст. Така ситуація обмежує більшість людей в можливості оновити та розширити свій музичний та емоційний мікрокосм.

Сучасна духовна музика концентрує в собі гострі проблеми, які поглинули простір та своєю експериментальністю й іноді «колючістю» показує рішення, що призводить до просвітлення та подальшого спокою душі реципієнта, адже хіба не в цьому сенс релігії?

Останні дослідження та публікації. Розробці цієї теми в різних аспектах присвячено спеціальний науковий вісник НМАУ під назвою «Музика і Біблія». Сферу прояву релігійності на різних рівнях, від історії до сучасності досліджували В. Антонюк, В. Варнавська й Т. Філатова, І. Гамкало, А. Вахнянин, А. Лашенко, Ю. Медведик, І. Гарднер та ін. Праці, у котрих досліджуються богослужбові жанри та музика літургії, представлені монографіями Н. Гуляницької, В. Мартинова, дисертаційними дослідженнями А. Ковальова, Н. Середи, науковими розвідками Н. Герасимової-Персидської, Є. Герцмана, Л. Зайцевої, Н. Костюка, Л. Шаповалової, О. Шевчук. Окремі статті численних дослідників присвячено аналізу певних жанрів духовної музики, зокрема літургії у творчості російських та українських композиторів.

Мета статті – визначити та висвітлити вплив паралітургійної музики на культуротворчі процеси мистецького простору.

Вклад матеріалу дослідження. Духовна музика сучасних композиторів набуває значних змін у порівнянні з попередніми епохами, які, насамперед, пов'язані з науковим, технологічним прогресом, масовою доступністю інформації. Також важливим чинником є культуротворчі процеси в Україні, котрі впливають на композиторську творчість. Реакція на духовну музику серед науковців, композиторів, церковних діячів, філософів та загалом людей різних конфесій доволі різна та неоднозначна. Хоровий твір, що лунає в храмах під час відпускання канонічного чину, розглядається й характеризується як духовна музика та навпаки – музика на ті ж канонічні тексти, але в інтерпретації сучасних композиторів